

<http://doi.org/10.17721/1728-2721.2017.68.19>
УДК 911.3

В. Воловик, д-р геогр. наук, проф., В. Яцюк, магістр
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця

НІМЕЦЬКІ СІЛЬСЬКІ ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЛАНДШАФТИ ПОДІЛЛЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОРІЧЧЯ

Розглянуто особливості структури німецьких сільських етнокультурних ландшафтів Поділля у ХІХ – початку ХХ ст. Проаналізовано публікації, присвячені досліджуваній темі. Розкрито історико-культурні особливості німецької колонізації регіону. Розглянуто ландшафтну структуру та особливості природокористування найбільших німецьких сільськогосподарських колоній Поділля: Бекерсдорфу, Конопівки, Михайлини, Краснодолу. Отримано результати, що зазначають позитивний вплив на природокористування досліджуваного регіону, що у свою чергу позитивно вплинуло на решту етнокультурних ландшафтів.

Ключові слова: етнокультура, сільськогосподарські колонії, сільський етнокультурний ландшафт, німці.

Постановка проблеми. Значну частину етнокультурних ландшафтів як офіційно визнаних, так і "прихованих" становлять сільські. Сільський ландшафт представлений у комбінації з іншими типами і може включати панські садиби, сільськогосподарські колонії, монастирські або інші сакральні ландшафти, садово-паркові комплекси тощо. Зональні й регіональні відмінності до ведення сільського господарства проявляються в особливостях форм розселення, національних традиціях автохтонів.

Міграція німецьких колоністів у Східну Галичину розпочалась після знищення татаро-монголами міст і містечок регіону. Завдяки колонізації, німецька спільнота була залучена до розвитку місцевої етнокультури, особливо формування селітебних ландшафтів, розвитку торгівлі й ремесел. Можливо, вибір регіону німецькими поселенцями зумовлений подібними природними умовами та рівнинними ландшафтами: "Лісова і частина лісостеповаї смуги – земля кривичів, древлян, полян... є дещо видозміненою подібністю європейських країн типу Німеччини, на схід від Ельби, з тією ж, загалом, кількістю опадів, тими ж ґрунтами..." [10, с. 692].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Статистичні та картографічні матеріали про німців Поділля і Волині опубліковані у працях Д. Батюшкова, П. Кеппена, О. Ріттіха, Р. Еркерта, П. Чубинського. Первинна інформація про діяльність німецьких колоністів Волині та Поділля є у записках чиновників із особливих доручень, а також доповідях спеціальних комісій. Серед них – рапорт чиновника з особливих доручень Шільдер-Шульднера "Про німців-колоністів Південно-Західного краю" і спеціальне донесення стосовно результатів фактичної перевірки механізму втілення в життя правил "Об устройстве быта иностранных поселенцев в губерниях: Киевской, Подольской и Волынской" від 15 червня 1888 р.

Вивчення історії німецьких колоністів активізувалось у 90-ті рр. ХХ ст. Видано монографії та збірники документів, захищено докторські й кандидатські дисертації, проведено історико-етнографічні експедиції, організовано міжнародні наукові конференції. Це стало можливим завдяки співпраці таких організацій: Міжнародного союзу німецької культури, Міжнародної асоціації дослідників історії та культури російських німців та Інституту німецьких і східноєвропейських досліджень у Геттінгені (з 2001 р. Геттінгенське відділення Інституту історії та культури німців у Північній та Східній Європі).

Перші дослідження, у яких висвітлювались аспекти матеріальної культури німців на Волині та Поділлі, опубліковані лише в середині 90-х рр. ХХ ст. у працях істориків та краєзнавців. У 1994 р. проведено міжнародний семінар "Німецькі колонії Галичини"; у 1998 р. видано науково-допоміжний бібліографічний покажчик, до якого включено книжкові та періодичні видання 1917–1941 рр. Німецьку колонізацію Волині (північної частини сучасної Хмельницької області) проаналізовано у працях

В. Надольської та М. Бармака. Але, вивчаючи декілька етнічних груп Волині, ці автори не мали можливості всебічно та глибоко дослідити історію лише одного німецького етносу. Матеріали про розселення німецьких колоністів на Галичині опубліковані у праці "Німецькі колонії Галичини: історія, архітектура, скульптура" (1996); дослідження німецької колонії у містечку Дунаївці проведені І. Рибакком [4].

Мета – аналіз структури та природокористування німецьких сільських етнокультурних ландшафтів Поділля.

Виклад основного матеріалу. У литовсько-польський період німецькі поселенці розширили ареал проживання у Поділлі та Південній Волині. Вони оселялись у містах, містечках і окремих селах, впливаючи на специфіку формування етнокультурних ландшафтів регіону. Міста та села набували рис середньоевропейських.

Можливість німецької колонізації Галичини стала можливою у зв'язку із приєднанням до Габсбурзької імперії наприкінці ХVІІІ ст. 17 вересня 1781 р. уряд прийняв "Патент про переселення", який проголосив пільги всім іноземцям, які побажають переселитися до Австрії [3]. Таким чином, з'явився передумови для формування сільськогосподарської колонізації малонаселених земель і умови для міграції до Австрії німецьких вихідців. Формується мережа поселень поблизу великих міст і на родючих ґрунтах. У середині ХІХ ст. у східній Галичині з'являються нові колонії. Наприкінці ХІХ ст. кількість етнічних німців у Галичині становить 228 тис. осіб (3,5 % населення) [16].

Уперше у Східній Галичині німці оселились у 1784 р. Австрія поділила Тернопільське воеводство на округи: Тернопільський, Чортківський, Бережанський, Станіславський. Австрійський уряд поступово створював німецькі (австрійські) колонії, переселяючи селян і ремісників. У 1884 р. у Кременецькому повіті проживало 67 німців, у 1903 – 85 осіб у 13-ти селах та хуторах, заснованих у 1865–1892 рр. [15]. У 1900 р. у Галичині було 249 німецьких поселень, здебільшого це – села або невеликі хутори. У 1914 р. тут мешкало 47000 німців, або 0,9 % усього населення. У 1926 р. питома вага німецького населення у Подільській губернії була вищою, ніж у Східній Галичині. У Вінницькій окрузі було зафіксовано 704 особи, у Кам'янецькій – 373 особи. Німці були розселені разом із українцями в етнічно-змішаних поселеннях.

На Волині до кінця ХІХ ст. площа придбаних і орендованих німцями земель продовжувала зростати. За цим показником Волинська губернія значно переважала Подільську, де німецьке землеволодіння займало відносно 0,65 % у структурі земельних угідь. Розподіл угідь колоністів у повітах Волинської губернії (територія сучасної Тернопільської та Хмельницької областей) показано в табл. 1.

Таблиця 1. Розподіл німецьких землеволодінь у Волинській губернії (1897) [12, с. 78]

Повіти	Загальна площа землі (у десятинах)	У німців російського громадянства (у десятинах)	%	У німців іноземного громадянства (у десятинах)	%	Разом (десятин)	%
Ізяславський	917 741	4820	0,5	875	0,27	5 695	1,79
Кременецький	304 210	256	0,1	131	0,04	256	0,08
По губернії	6555827	597326	9,11	29460	0,45	626786	9,56

У Тернопільській області німці селились компактно, зокрема, у Кременецькому повіті – у чотирьох колоніях: с. Бутин (нині Збаразького району), Видумка, Гнатівка, Степанівка (на сьогодні не існують) [15]; Бекерсдорф (на сьогодні – село Новосілка Підгаєцького району), Конопівка (1821, нині Терехівського району), Полівці (1881, сьогодні Чортківського району), Казимирівка (1835–1939, зараз належить до Львівської області), Броніславівка (на сьогодні не існує). Не користувалися угіддями німці лише у Старокостянтинівському повіті. У 30-х рр. ХХ ст. німецькі колонії залишаються лише на півночі Хмельницької та південному сході Вінницької областей.

Під час Другої світової війни нацистським режимом було заплановано створення німецьких садиб на території Східної Галичини і Поділля. Г. Гімлер зазначив, що схід Європи допоможе розвитку сільського господарства Німеччини і виступав за створення колоній, де мало проживати воєнізоване населення, формуючи фронтір військового типу. Таке поселення-колонія повинно було складатись із 30–40 господарств із земельними угіддями до 120 га. А. Гітлер підтримав цю ідею, зазначивши у 1942 р. на ставці під Вінницею: "Україна просто неймовірно прекрасна. З борту літака здається, що під тобою земля обітована. Клімат в Україні значно м'якший, ніж у нас у Мюнхені, ґрунт надзвичайно родючий, а люди – зокрема чоловіки – лівіві просто до неможливості" [5, с. 63]. Із 1942 р. організацією сільськогосподарських маєтків керував начальник німецьких концтаборів О. Поль. У Тернопільській області таких садіб було 148, а площі сільськогосподарських угідь – 66 800 га і 49 700 га – відібраних у селян [4]. У другій половині ХХ ст. колонії перетворюються на колгоспи та радгоспи, втрачаючи етнокультурні ознаки.

Ландшафтна структура німецьких сільських етнокультурних ландшафтів. У ХІХ ст. представлені сільськогосподарськими колоніями, які не мали суцільного покриття, як українські села. Колонії складались із дисперсно розташованих на значних відстанях окремих дворів. Кожний двір формувався на місці підсічних ландшафтів, у центральній частині земельних угідь сімейства. Колоністи займались землеробством.

Значну роль відігравало молочне господарство. Худоба та коні перебували у відмінному стані. Створюючи садибу, колоністи спочатку будували приміщення для худоби, раніше, ніж житловий будинок. Причому хлів будовався під одним дахом із ним. Таке сусідство сприяло вищій температурі у приміщеннях [19].

Формування німецьких колоній Східної Галичини (сучасної Тернопільської області) зумовлено особливостями структури сільських селітебних ландшафтів: села розташовувались уздовж річкових долин, кількість населення перевищували місцевий природно-ресурсний потенціал.

Німецькі колонії, у зв'язку зі щільною системою розселення, займали поля або громадські землі українських сіл. Їхнє топографічне положення пов'язане із малопродуктивними ландшафтними комплексами, приуроченими до вододілів та пагорбів [16]. Для формування колонії (або садиви) від села забирали частину угідь, де колоністи засновували свою гміну.

Освоєння німцями нових регіонів пов'язане із процесом ономастичних змін новоутворених населених пунктів.

Від початку імміграційного процесу переважали назви, які мали значення "поселення на рівнині", що було актуальним для сільського землеробського населення. Такі назви мали обов'язковий елемент *-tal* (з нім. "долина"): Гофунгшталь (Долина Надії), Блюменталь (Долина Квітів) тощо. Подібні назви можна ще пов'язати із надією і вірою німецьких поселенців у те, що нові освоєні землі стануть найкращим місцем проживання. У цей самий період з'явилося багато топонімів з обов'язковими елементами *-dorf* (з нім. "село"), *-wald* (з нім. "ліс"): Генріхсдорф, Фаустиндорф, Францесдорф, Карлсвальд, Вальдгойм. Частина топонімів мала меморіальний характер [18].

Природокористування німецьких колоністів було раціональним, із вираженою побутовою охайністю. Земельні наділи влаштували так, щоб у їх структурі був город, сінокіс, вигін, лісова ділянка. Значні площі угідь уперше було введено в господарський обіг завдяки невтомній праці колоністів. Німці, які залишались у лісовій місцевості, опинялися в кращих умовах, оскільки підсічні ландшафти – родючі й майже одразу давали високі врожаї.

Поселенці працювали на полях колоній, їх господарствам властива відсутність земельних поділів, запланована закупка сільгоспінвентарю і посівного матеріалу; створювали спільні дослідні поля і ферми племінної худоби. Етнокультурні відмінності помітні при порівнянні зовнішнього вигляду німецьких колоній з українськими селами. Перші були зразком найкращих європейських селітебних ландшафтів (швидше міських, ніж сільських): кам'яні та цегляні споруди, дороги із твердим покриттям, садові ландшафти, доглянуті луки і виноградники. Українські села виглядали як "антиподи" до німецьких: похилені хати-мазанки під солом'яною стріхою, крихітні земельні наділи й розбиті дороги. Чим багатші ставали німецькі колонії, тим із більшою ворожістю до них ставилось автохтонне населення [18].

У ландшафтній структурі колоній урахували місцеві традиції поселенців, а також європейські архітектурні ідеї. У Східній Галичині виділяють такі типи колоній: а) лінійні однорядні села із однобочною забудовою; б) лінійні дворядні села із забудовою з обох боків; в) хрестоподібні структури [16].

Регулярні колонії мали вигляд мережі прямокутних кварталів, розділених двома головними вулицями, розташованими перпендикулярно. У лінійних колоніях осьовою була головна вулиця, яка в межах колонії мала більшу ширину та виконувала функції міської площі. Тут розташовані кірха (церква), будинок віта, громадські криниці. Більшість вулиць мали тверде покриття, із тротуарами, обрамленими рабатками із квітами.

У структурі двору німецьких колоністів були: клуня, хлів, стайня, шоба, льох і криниця. Існували й інші господарські споруди: повітка, возівня, січкаря, саж, дровитня, "шпихлір" на зерно, сушарня для фруктів, курятник, олійниця, літня піч тощо.

Землеробство розвивалось зі значними труднощами, адже колоністи опинились в інших кліматичних умовах, до яких необхідно було пристосовуватися, опановуючи нові методи ведення господарства. У Подільській губернії німці володіли 24 920 десятинами (0,65 % загальної площі земельних угідь) [3]. Значного поширення набула оренда землі під плантації цукрових буряків.

Окремі німецькі фірми, ураховуючи родючість ґрунтів регіону і сприятливий клімат, купували великі площі земельних угідь, на яких займалися вирощуванням насіння закордонних сортів. Насіння вивозили до Німеччини або продавали українським господарствам.

Землеробство німців поділялось на кілька галузей, причому рільництву відводилась головна роль. Уже з перших років колонізації німці використовували трипільну систему землеробства, а з 90-х рр. XIX ст. було введено чотирьох- та п'ятипільні системи.

Німці великого значення надавали удобрюванню полів, для чого використовували гній. Для його отримання мали достатню кількість худоби. Також добривом служив попіл від спалених решток лісу або із гут.

Формуючи периферійну ресурсну зону сільського етнокультурного ландшафту, німецькі колоністи надавали пріоритет сінокосам та городам, а потім – орним угіддям. Вирощували переважно зернові культури. Врахувавши природні умови південних районів Волинської губернії, землі відводили під пшеницю, менше під ячмінь, овес, просо, гречку. Суттєве місце у структурі сільськогосподарських ландшафтів займали значні площі картоплі. При потребі сіяли кормові буряки, горох, рапс, льон, коноплю, із багаторічних трав – конюшину, тимофіївку.

Потреби колоністів в овочах і фруктах прискорили розвиток городництва й садівництва. Вони вирощували картоплю, столові буряки, капусту, моркву, огірки, цибулю, часник, горох, квасолю, мак тощо. Для потреб ткацтва сіяли льон і коноплю, для отримання олії – соняшник, рапс.

Німецькі колоністи займалися і садівництвом. Вирощували ті сорти, які добре прижилися у південній Волині. Найчастіше в садах росли яблуні, груші, сливи, вишні, рідше абрикоси, черешні. Із слив найпопулярнішою була "венгерка". Кращими сортами вишень вважались "лолові та шпанські чорні". Із ягідних культур садили агрус, смородину, малину [12].

Усі угіддя, які отримували колоністи з розрахунку 60 десятин на сім'ю, належали громаді. Колоніст не мав права її продати, закладати, ділити. Земля належала господарю двору, отже всі поселенці отримували однакові наділи, не дивлячись на кількість членів сім'ї. Якщо із сім'ї виходив її член, створюючи нову сім'ю (новий двір), – він отримував новий наділ у 60 десятин. Отже "двір" залишався в одного "господаря", але право володіння наділу мала лише громада. Таким чином, підтримувалась цілісність кожного господарства [18].

У межах сучасного Поділля німецькі колонії були розташовані анклавом: західна і північна частини Тернопільської області, північна частина Хмельницької області (південь Волині), у Вінницькій області поширені дисперсно, у південно-східній та північно-східній частинах.

Для висвітлення особливостей природокористування розглянемо особливості окремих колоній досліджуваного регіону. У Тернопільській області – поселення *Бекерсдорф*, описане П. Хубером [21], І. Матяшем [18].

Бекерсдорф (перша назва – Фелькенштайн, із 1787 р. – Ескердорф) розташований поблизу с. Новосілки Підгаєцького району Тернопільської області, на правому березі р. Коропця. Село створене німецькими колоністами у 1784 р., і як колонія воно проіснувало до 1940 р., коли німці виїхали до Німеччини. Колонія з'явилась унаслідок звернення К. Рогалінської, власниці містечка Підгаєць і округних сіл, до австрійського уряду за 60 колоністами (50 селян і 10 ремісників), щоб оселити їх у своїх садибах. К. Рогалінська зобов'язалася побудувати село за планом австрійського уряду на угіддях сіл Мужилова, Старого міста і Загайців.

Перші колоністи (54 родини) прибули у серпні 1784 р. Колоністи отримали від К. Рогалінської сприят-

ливіші умови поселення, ніж попередники. Кожний колоніст отримав хату, стайню, стодогу у середньому 40 корців землі (15,2 га), із яких 32 корці і 16 горців орних угідь, 6 корців – сіножаті, а далі – площа під будівлі й городи. Колоніст отримував два коня, два воли, дві корови та дві свині. Спільнота мала пасовище, яке у 1832 р. поділене між поселенцями на орну землю, 14 їхніх церковної землі, два їхні шкільної землі, 10 корців землі для староства і 41 корець під шинок [18]. Село будували планом "штрасендорс", – у виді лінійного дворядного села.

Етнічний склад Бекерсдорфу майже виключно німецький, хоча зустрічалися і поляки. Жили тут дві родини українців, які у 1900 р. відкупили два господарства. Була одна єврейська родина, яка займалася шинкарством, а потім купецтвом. Площа Бекерсдорфу – 9,94 км², із неї – 9,52 км² використано під сільськогосподарські угіддя, із яких – 9,27 км² під орні. Вирощували жито, овес, картоплю. Наприкінці XIX ст. у колонії проживало 610 осіб [20]. У 1939 р. із Бекерсдорфу виїхали 484 особи.

Під час окупації угіддя, які належали німецькій колонії, передані у радгосп "Підгаєцький", а надалі об'єднані з колгоспом, що був у селі Новосілки [2]. Окремі будинки віддано під колгоспну контору. У німецькому костелі розмістили колгоспний склад, а потім з метою його знищення завезли туди мінеральні добрива.

Вплив німецького етносу помітний у селі *Конопківка* (поблизу містечка Микулинці Терновлянського району Тернопільської області). У 1792 р. Микулинці з навколишніми селами перейшли у власність барона Яна фон Конопки. Він відремонтував садибу, заснував у Микулинецькому замку суконну фабрику. У 1821 р. Ян фон Конопка заклав поблизу Микулинців колонію німецьких та польських переселенців, яку назвав своїм родовим іменем.

У Конопівці було 60 дворів і дві перехресні вулиці. На їхньому перетині – ринок, а по кутах – чотири готелі для приїжджих, стайні на 130-ти коней і 30-ти повозок [22, с. 349]. На базі сірководневих мінеральних джерел у 1829 р. створено курортний комплекс, складовою частиною якого був парк. Хімічний аналіз води у 1831 р. досліджував Г.-Г. Мосінг. Це була єдина купальня XIX ст. у Східній Галичині. Курорт складався із купального корпусу, житлового будинку завдовжки 120 м, на 100 кімнат, із кухнею, їдальнею та більярдною. Тут оздоровлювалися хворі на ревматизм зі Східної Європи (1829 р. – 650 осіб, 1830 р. – уже 1300, 1832 р. – 4228). Хворі лікувались у лазні, де було 43 місця із підведеними по трубах водою. Нижче споруд вода вільно витікала до водозбірника, звідки частина потрапляла до спеціального котла, а решта – до найближчого потоку [18]. Наприкінці XIX ст. заклад було орендовано євреєм на 30 років, після чого курорт занепав [22]. Купальні згоріли у 1890 р., парк вирубали, колоністи виїхали. Курорт відродили лише у 1967 р. як Микулинецьку обласну водогрязелікарню; на сьогодні це санаторій "Медобори".

У південній Волині (сучасній Хмельницькій області) були такі німецькі колонії: Новоград-Волинський повіт – Антонівка (сьогодні Шепетівського району); Ізяславський повіт – Капітульщина (Капетульчин), Мар'янівка, Михалючка (Михалочка), Рисовата (Рейхенау), Ново-Судилків (лютеранське село на орендованій землі), Праулін, Майдан-Відлад; Старокостянтинівський повіт – Заслуччя; Острозький повіт (на сьогодні Ізяславський район) – Карлсвальде (1801) (також Голендри Слобідські, Олендра) [13].

У межах сучасної Вінницької області – німецькі колонії: Міхалін Бердичівського повіту Київської губернії, Краснодол Ямпільського повіту Подільської губернії, села й містечка зі значною кількістю менонітів (се-

ла Янкуло, Москва, Боровки, Рахни-Лісові, Бандишівка, Деревчин, Комаргород Ямпільського повіту Подільської губернії; містечко Кам'янка Ольгопільського повіту Подільської губернії; містечко Новокосянтинів та хутір Барська Літинського повіту; містечка Тростянець, Тульчин, Немирів Брацлавського повіту Подільської губернії). Загальна кількість німецьких колоністів Подільської губернії наприкінці XIX ст. становила 949 осіб. На початку XX ст. були німецькі хутори з мінімальною кількістю населення. Наприклад, хутір Безіменний, розташований поблизу села Стіна Томашпільського району Вінницької області у 1924 р. мав лише двох мешканці [13].

Перші німецькі колонії в Подільській губернії з'являються наприкінці XVIII ст., зокрема, колонія Махнівська Михайлина, коли граф Я. Потоцький у 1791 р. надав групі менонітів привілей на поселення в Самгородоцьких степах Вінницького повіту (за П. Чубинським, – у Бердичівському повіті Київської губернії, сьогодні – село Михайлин Козятинського району Вінницької області). У привілеї вказано: "...землі, що лежать за містечком Махнівкою, які тепер належать до Самгородка, а надалі називатимуться Михайлиною... І починаються від кути границь куманівських, що сходяться там же зі степом села Черепашинців і шляхом на Самгородок Немирівським, розташовуючись між тим же шляхом і великим струмком, їх межа тягнеться вздовж того ж шляху аж до земель орних самгородоцьких, біля самгородоцьких орних ґрунтів звертаючи лівою, аж до Хуторів Самгородоцьких, понад якими йдучи аж до хутора, який тепер посідає пан Звержховський... З іншого ж боку тягнеться понад вказаний великий струмок аж до того ж хутора п. Звержховського..." [за 17, с. 38]. Кожній родині менонітів упродовж двох років повинні були виділити стільки угідь, скільки зможуть обробити.

Витяг з інвентарю слободи Михайлини, зроблений 1 листопада 1795 р. комісією, зазначає, що "...під селом Михайлиною знаходяться землі в садибі й оплаті чиншів загалом волок 76 моргів 28, на місці для костелу волока одна, на майдан для трактиру – моргів 20. Загалом волок 102, моргів 18" [за 17, с. 38]. Про Михайлину згадував у 1872 р. П. Чубинський [19]. Він її називав Міхалін, що відповідає назві на листі 24–7 трьохверстової карти Шуберта. Тоді колонія мала 52 двори, у яких мешкало 248 осіб. Із середини XIX ст. у Михайлині поселяються ще й чеські колоністи. У 1897 р. у селі мешкало 668 німців (із 1306 жителів), у 1906 – 471 німець, у 1927 р. залишилось менше 25-ти німецьких дворів (кількість німецького населення невідома) [14].

Наприкінці XIX ст. в Ямпільському повіті Подільської губернії створюється німецька колонія Краснодол (Краснофелд) [14, с. 63], у якій було 20 дворів, де проживало 118 осіб [19], за іншими даними – 76 осіб [23]. На початку XX ст. колонія була об'єднана із колгоспом "Шлях життя", загальною площею 80 га, де було 13 об'єднаних господарств із загальним населенням 157 осіб (у 1925 р. – 194 особи) [4]. Господарською спеціалізацією німецьких поселенців було виноградарство; із 42 дворів у дев'яти були виноградники, загальною площею 4,25 десятин. Майже весь виноград перероблявся на вино, а частина ягід продавалась у роздріб [8]. У 1926 р. колонії належало 344 десятини землі, із них – 21 – у фактичному користуванні села, під школою – 5,25 десятин, під меліоративним товариством – 18 десятин, громадський ліс, який межував із селом, займав 25 десятин, земля, яка не оброблялась – 13,17 десятин. Сівозміна, що використовувалась у господарстві, – трипільна. Сіяли кукурудзу – 140,63 десятин, жито та пшеницю – 71,91 десятин, овес – 13 десятин, цукровий буряк – 10,5 десятин, просо – три десятини, ячмінь – 0,5 десятини та закладали виноград-

ники на 4,31 десятини (1926) [9]. У 1957 р. села Краснодол і Придністрянське Слободопідліської сільської ради Ямпільського району Вінницької області об'єднано в один населений пункт – село Придністрянське [7].

О. Афанасьєв-Чужбинський згадує про німецьку колонію між містечками Наславче і Лядова, у долині річки Дністер: "...я був здивований при виході з села, опинившись на вулиці, облаштованій гарненькими, чистенькими будиночками. Тут, невідомо з якої причини, причаїлася німецька колонія на землі поміщика, за особливим договором, і німці живуть собі, зберігаючи свою мову, традиції і звичаї. Обробляють вони поля дещо покращеним способом і окрім землеробства займаються садівництвом" [1, с. 208–209].

Висновки. Частина сільських етнокультурних ландшафтів сформувалась у вигляді німецьких етнічних анклавів, дисперсно поширених територією регіону. Кожний із типів ландшафтів мав особливості природокористування, які приводили до формування або антропогенних, або ландшафтів, якими були німецькі колонії. Я. Дашкевич об'єктивно оцінив діяльність колоністів регіону: "...німці принесли сюди свою високу хліборобську культуру, високу культуру господарювання взагалі, культуру щоденного побуту. Це мало позитивний вплив на українське оточення" [6, с. 146]. Хоча П. Чубинський заперечував це, підкреслюючи, що з місцевим населенням колоністи не мали нічого спільного, часто ворогували і не мали жодного впливу на господарство українців [19, с. 300].

Німецькі поселенці вели своє господарство краще від українців та поляків, були кращими ремісниками. "...Німецькі колонії належать до найбагатших і найкраще організованих поселень у Росії та в усьому світі" [11, с. 3]. Вони були конкурентами для автохтонного населення, практично не маючи жодних повинностей, не приймаючи російського громадянства, маючи статус іноземців. Більшість із цих етнокультурних ландшафтів припинили функціонування у 20–30-х рр. XX ст.

Список використаних джерел

1. Афанасьєв-Чужбинський А. С. Поездка въ южную Россию. Очерки Днестра / А. С. Афанасьєв-Чужбинский. – СПб., 1863.
2. Бекерсдорф : Тернопільський енциклопедичний словник: у 4-х т. / редкол.: Г. Яворський та ін. – Тернопіль, 2004. – Т. 1: А – Й. – С. 99.
3. Васильчук, В. М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – початок XXI ст.): моногр. / В. М. Васильчук. – К., 2004.
4. Воловик, В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування: моногр. / В. М. Воловик. – Вінниця, 2013.
5. Гинда В. Украина туземная / Владимир Гинда // Корреспондент. – 2011. – 13 мая. – С. 62–64.
6. Дашкевич Я. "Німецька карта" проти України / Я. Дашкевич // Україна вчора і нині. – 1993. – С. 143–150.
7. Державний архів Вінницької області. Ф. Р-2700 Вінницький облвиконком. Оп. 6. Спр. 1103. Л. 32.
8. Державний архів Вінницької області. Ф. Р-435. Оп. 1. Спр. 38. Л. 79–81.
9. Державний архів Вінницької області. Ф. Р-489. Оп. 1. Спр. 868. Л. 479–480.
10. Классика геополитики, XX век : сб. / сост. К. Королев. – М., 2003. – (Philosophy).
11. Клаусь А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. Выпуск I / А. Клаусь. – Санктпетербург, 1869. – С. 3.
12. Костюк М. П. Німецькі колонії на Волині (XIX – початок XX ст.) / М. П. Костюк. – Тернопіль, 2003.
13. Немецкие населенные пункты в Российской империи : География и население : справ. / сост. В. Ф. Дизендорф. – М., 2006.
14. Немцы России: населенные пункты и места поселения : энцикл. словарь / сост. В. Ф. Дизендорф. – М., 2006.
15. Німці Тернопільщини : Тернопільський енциклопедичний словник / ред. кол.: Г. Яворський (голова) та ін. – Тернопіль, 2005. – Т. 2: К – О. – С. 633.
16. Олешко О. Поява і господарська діяльність німецьких поселенців на Галичині та архітектурна специфіка німецьких колоній / О. Олешко, Г. Петришин // Німецькі поселенці в Україні: історія та сьогодення. – Київ ; Миколаїв, 2006. – С. 91–108. – (Серія "Україна: історія і сучасність", вип. 1).
17. Петренко О. С. До питання про поселення менонітів на Правобережній Україні (Колонія Михайлина на Брацлавщині)

/ О. С. Петренко // ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Наукові записки. Серія: Історія. Вип. 1. – Вінниця, 1999. – С. 36–41.

18. *Тхоржевський (Бертъ) Роберт*. Німці Тернопільщини (з кінця XVIII до початку XXI століть) : наук.-попул. нарис / Роберт (Бертъ) Тхоржевський. – Тернопіль, 2000.

19. *Чубинський П. П.* Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край / П. П. Чубинский // Юго-западный отдел: материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. – СПб., 1872. – Т. VII. – Вып. 1–6. – 337 с.

20. *Bekersdorf // Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich.* – Warszawa, 1880. – Tom I. – S. 125.

21. *Huber Peter*. Beckersdorf : eine deutsche Kolonie in Galizien / Peter Huber. – München, 1974.

22. *Konopowka // Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich.* – Warszawa, 1883. – Tom IV. – S. 349.

23. *Krasnodól // Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich.* – Warszawa, 1883. – Tom IV. – S. 635.

References

1. *Afanasev-Chuzhbynskiy, A. S.* Poezdka v yuzhnuui Rossiiu. Ocherky Dnestra / A. S. Afanasev-Chuzhbynskiy. – SPb., 1863.

2. *Bekersdorf // Ternopilskiy entsyklopedychniy slovnyk.* – Ternopil, 2004. – T. 1: A – I. – S. 99.

3. *Vasylychuk, V. M.* Nimtsi v Ukraini. Istorii i suchasnist (druga polovyna XVIII – pochatok XXI st.): monohrafiia / V. M. Vasylychuk. – K., 2004.

4. *Volovyk, V. M.* Etnokulturni landshafty: rehionalni struktury i pryrodokorystuvannia: [monohrafiia] / V. M. Volovyk. – Vinnytsia, 2013.

5. *Hynda, V.* Ukrainna tuzemnaia / Vladymyr Hynda // Korrespondent. – 2011. – 13 mai.a – S. 62–64.

6. *Dashkevych, Ya.* "Nimetska karta" proty Ukrainy / Ia. Dashkevych // Ukraina vchora i nyni. – K., 1993. – S. 143–150.

7. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti. F. R-2700 Vinnytskiy oblyvkonkom. Op. 6. Spr. 1103. l. 32.

8. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti. F. R-435. Op. 1. Spr. 38. l. 79–81.

9. Derzhavnyi arkhiv Vinnytskoi oblasti. F. R-489. Op. 1. Spr. 868. l. 479–480.

10. *Klasyka heopolytyky, XX vek : sb. / Sost. K. Korolev.* – M., 2003. – (Philosophy).

11. *Klaus, A.* Nashy kolonii. Opyty y materialy po istorii i statystyke inostranoi kolonyzatsiy v Rossii. Vypusk I / A. Klaus. – Sanktpeterburh, 1869. – S. 3.

12. *Kostiuk, M. P.* Nimetski kolonii na Volyni (KhKh – pochatok KhKh st.) / M. P. Kostiuk. – Ternopil, 2003.

13. *Nemetskye naselennyye punkty v Rossyiskoi imperyy : Geohrafiya y naselennyye : spravochnyyk / Sost. V. F. Dyzendorf.* – M., 2006.

14. *Nemtsy Rossyy: naselennyye punkty y mesta poseleniya : entsyklopedychesky slovar / Sost. V. F. Dyzendorf.* – M., 2006.

15. *Nimtsi Ternopilshchyny // Ternopilskiy entsyklopedychniy slovnyk.* – Ternopil, 2005. – T. 2: K – O. – S. 633.

16. *Oleshko, O.* Poiava i hospodarska diialnist nimetskykh poseleltsiv na Halychyni ta arkhitekurna spetsyfiika nimetskykh kolonii / O. Oleshko, H. Petryshyn // Nimetski poseleltsi v Ukraini: istoriia ta sohodennia. – Kyiv ; Mykolaiv, 2006. – S. 91–108. – (Serii "Ukraina: istoriia i suchasnist", vypusk 1).

17. *Petrenko, O. S.* Do pytannia pro poseleltsia menonitiv na Pravoberezhnii Ukraini (Koloniia Mykhailyna na Bratslavshchyni) / O. S. Petrenko // VДПУ ім. М. Котсиубинського. Наукові записки. Серія: історія. Випуск 1. – Вінниця, 1999. – С. 36–41.

18. *Tkhorzhevskiy (Bertie) Robert*. Nimtsi Ternopilshchyny (z kintsia XVIII do pochatku XXI stolit) : naukovu-populiarniy narys / Robert (Bertie) Tkhorzhevskiy. – Ternopil, 2000.

19. *Chubynskiy, P. P.* Trudy etnografychesko-statystycheskoi ekspedytsyy v Zapadno-Russkiy kraj / P. P. Chubynskiy // Yuho-zapadniy otdel: materyaly i yssledovaniya, sobrannyye P. P. Chubynskym. – SPb., 1872. – T. VII. – Vyp. 1–6. – 337 s.

20. *Bekersdorf // Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich.* – Warszawa, 1880. – Tom I. – S. 125.

21. *Huber Peter*. Beckersdorf : eine deutsche Kolonie in Galizien / Peter Huber. – München, 1974.

22. *Konopowka // Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich.* – Warszawa, 1883. – Tom IV. – S. 349.

23. *Krasnodól // Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich.* – Warszawa, 1883. – Tom IV. – S. 635.

Надійшла до редколегії 16.10.17

В. Воловик, д-р геогр. наук, проф., В. Яцюк, магістр

Винницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, Україна

НЕМЕЦКИЕ СЕЛЬСКИЕ ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ЛАНДШАФТЫ ПОДОЛЬЯ XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА

Рассмотрены особенности структуры немецких сельских этнокультурных ландшафтов Подолья в XIX – начале XX веков. Проанализированы публикации, посвященные исследуемой теме. Раскрыто историко-культурные особенности немецкой колонизации региона. Рассмотрены ландшафтная структура и особенности природопользования крупнейших немецких сельскохозяйственных колоний Подолья: Бекерсдорфа, Коноповки, Михайлины, Краснодола. Полученные результаты отмечают положительное влияние на природопользование исследуемого региона, что в свою очередь положительно повлияло на остальные этнокультурные ландшафты. Ключевые слова: этнокультура, сельскохозяйственные колонии, сельский этнокультурный ландшафт, немцы.

V. Volovyk, Doctor of Science in Geography, Professor, V. Yatsyuk, Msc

Vinnitsa State Pedagogical University named after Mikhail Kotsyubinsky, Vinnytsia, Ukraine

GERMAN RURAL ETHNOCULTURAL LANDSCAPES OF THE XIX – BEGINNING OF THE XX CENTURY

The article deals with the features of the structure of the German rural ethnocultural landscapes of Podillia in the nineteenth and early twentieth centuries. The publications are devoted to the topic under study. The historical and cultural features of the German colonization of the studied region, which began with the XIV century, are revealed. The formation of German rural ethnocultural landscapes was different from the local ones, gaining rice of European towns. In the nineteenth century, they were represented by rural colonies that did not have a complete coverage, as Ukrainian villages. Colonies consisted of dispersed located at considerable distances of separate courtyards. Each yard was formed on the place of the bottom landscapes, in the central part of the land of the family. The colonists were engaged in agriculture. The formation of the German colonies of Eastern Galicia is due to the peculiarities of the structure of rural residential landscapes: the villages were located along the river valleys, the population exceeded the local natural resource potential. German colonies, in connection with a dense settlement system, occupied the fields or public lands of Ukrainian villages. Their topographical position is connected with low-productive landscape complexes, confined to watersheds and hills. Land plots arranged in such a way that in their structure there was a city, a hayfield, a curtain, a forest area. It is noted that the first ones were a model of the best European residential landscapes: stone and brick buildings, hard-coated roads, garden landscapes, well-groomed meadows and vineyards. It was discovered that regular colonies looked like a network of rectangular blocks, separated by two main streets, located perpendicularly; in the linear colonies the main street, which within the colony had a greater width and served as a city square, was the axial. It is noted that during the formation of the peripheral resource zone of the rural ethnocultural landscape, the German colonists gave priority to hayfields and cities, and then to arable lands. It was analyzed that within the modern Podillya, the German colonies were located in enclaves: the western and northern parts of the Ternopil region, the northern part of the Khmelnytsky region (south of Volyn), and in the Vinnytsia region are distributed dispersely, in the south-eastern and northeastern parts. The landscape structure and features of nature management of the largest German agricultural colonies of Podillya: Bekersdorf, Konopovka, Mikhailina, Krasnodol are considered. The results, which indicate a positive impact on the nature of the studied region, have been obtained, which in turn has had a positive impact on the rest of the ethnocultural landscapes. Most of these ethnocultural landscapes stopped functioning in the 20-30's of the 20th century.

Key words: ethnoculture, agricultural colonies, rural ethnocultural landscape, Germans.